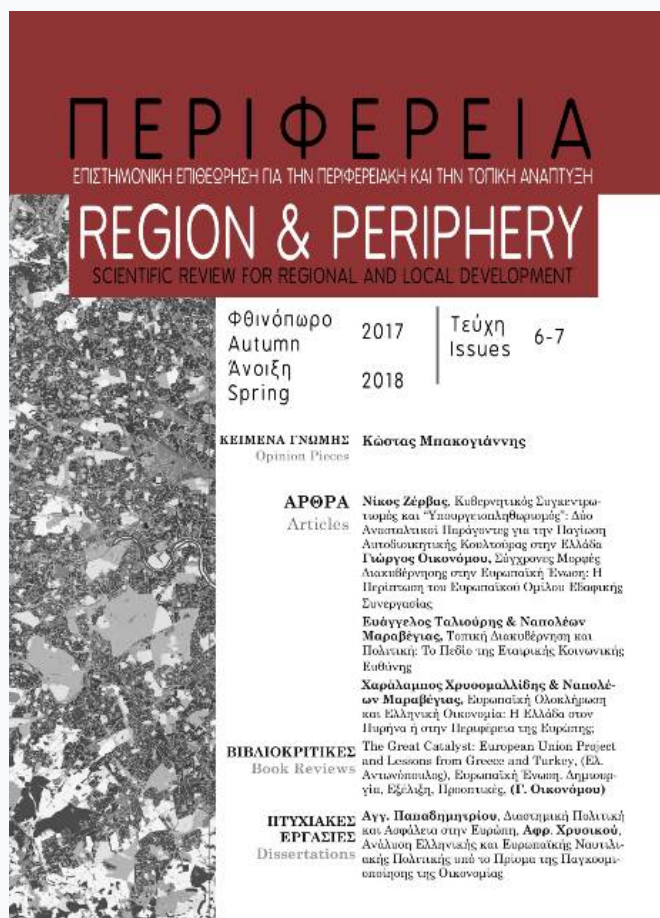

Περιφέρεια | Regional Integration: Politics, Economics, Governance

Αρ. 6-7 (2018)

Περιφέρεια | Region & Periphery

Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελληνική Οικονομία: Η Ελλάδα στον Πυρήνα ή στην Περιφέρεια της Ευρώπης;

Χαράλαμπος Χρυσομαλλίδης, Ναπολέων Μαραβέγιας

doi: [10.12681/rp.17008](https://doi.org/10.12681/rp.17008)

Copyright © 2018, Χαράλαμπος Χρυσομαλλίδης, Ναπολέων Μαραβέγιας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Μη Εμπορική Χρήση 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χρυσομαλλίδης Χ., & Μαραβέγιας Ν. (2018). Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελληνική Οικονομία: Η Ελλάδα στον Πυρήνα ή στην Περιφέρεια της Ευρώπης. *Περιφέρεια | Regional Integration: Politics, Economics, Governance*, (6-7), 71-97. <https://doi.org/10.12681/rp.17008>

Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελληνική Οικονομία: Η Ελλάδα στον Πυρήνα ή στην Περιφέρεια της Ευρώπης;

Χαράλαμπος Χρυσομαλλίδης, Οικονομολόγος, Διδάκτωρ του Εθνικού και
Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Ναπολέων Μαραβέγιας, Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσι-
ας Διοίκησης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Καθώς κλείνει μια δεκαετία από το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστω-
τικής κρίσης και την εκδήλωση της δημοσιονομικής κρίσης στην Ελλάδα,
προκύπτει το ερώτημα εάν βρίσκεται η ελληνική οικονομία ακόμα σε συνθήκες
κρίσης ή μήπως σε ένα νέο σημείο ισορροπίας. Για την ανάλυση του συγκεκριμέ-
νου ζητήματος λαμβάνεται υπόψη το ότι η χώρα συγκαταλεγόταν ιστορικά μεταξύ
των περιφερειακών κρατών μελών της ΕΕ. Αυτό αποτελεί κρίσιμο στοιχείο για την
πορεία της Ελλάδας εντός της Ευρωζώνης, καθώς η κρίση επιδείνωσε τη θέση της
στην περιφέρεια της ΕΕ, βάσει των στρατηγικών επιλογών της, των εγγενών αδυ-
ναμιών της οικονομίας της και της υφιστάμενης αρχιτεκτονικής της Ευρωζώνης.
Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται οι σημερινές προοπτικές της ελληνικής οικονομίας,
συναρτήσει των κυοφορούμενων αλλαγών στην Ευρωζώνη.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Ελληνική οικονομία, Ευρωζώνη, κρίση, Ευρωπαϊκή ολοκλή-
ρωση, Ευρωπαϊκή περιφέρεια

European Integration and the Greek Economy: Greece at the Core or on the Periphery of Europe?"

Xaralampos Chrysomallidis, Economist, National and Kapodistrian
University of Athens

Napoleon Maravegias, Professor, Department of Political Studies and Public
Administration, National and Kapodistrian University of Athens

Abstract

A decade has passed since the outbreak of the global financial crisis and
the deficit crisis in Greece. The question that arises is whether the Greek
economy has been stabilized, reaching a new equilibrium, as the Greek economy

seems to have overcome severe crisis conditions; however, returning to high and sustainable growth remains under question. The analysis lays emphasis on the fact that the country historically belonged to the EU periphery, which is considered a critical parameter for the operation of the Greek economy within the Eurozone. For this analysis we take into account the structure of the Greek economy and the existing architecture of the Eurozone. The article examines also the economy's prospects, in relation to the European integration process.

KEY-WORDS: Greek economy, Eurozone, crisis, European integration, European periphery

1. Εισαγωγή

Καθώς έκλεισε μια δεκαετία από το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης και οκτώ χρόνια από την εκδήλωση της δημοσιονομικής κρίσης στην Ελλάδα, προκύπτει το ερώτημα εάν βρίσκεται η ελληνική οικονομία ακόμη σε συνθήκες κρίσης ή μήπως σταθεροποιείται σε ένα νέο σημείο ισορροπίας που αντιστοιχεί στις δυνατότητες της, χαμηλότερο από την προ κρίσης εποχή, με την κρίση να αποτελεί τον καταλύτη για αυτό.

Το ερώτημα πηγάζει από το γεγονός, ότι ενώ η χώρα συγκαταλεγόταν μεταξύ των περιφερειακών κρατών μελών της ΕΕ, κυρίως στη βάση τόσο της χρηματοδότησής της από τα Διαρθρωτικά Ταμεία λόγω του χαμηλού κατά κεφαλήν ΑΕΠ, και των οικονομικών της επιδόσεων σε όρους παραγωγικότητας και παραγωγικής διάρθρωσης, κατά την περίοδο της ταχείας ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, την περίοδο 1996-2007, και της «εθνικής ανάτασης» δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι η χώρα άνηκε στον πυρήνα της ΕΕ· απόρροια του γεγονότος ότι η Ελλάδα συμμετείχε σε όλα τα μεγάλα εγχειρήματα της ΕΕ.

Η κρίση του 2008 που εκδηλώθηκε στη χώρα ως σοβαρή δημοσιονομική κρίση και τελικά κρίση χρέους την κατέστησε, *de facto*, χώρα της ευρωπαϊκής περιφέρειας, τόσο σε οικονομικούς, όσο και σε πολιτικούς όρους, έχοντας απωλέσει σαφώς μέρος της κυριαρχίας της στους κόλπους της ΕΕ.

Στο παρόν άρθρο, προκειμένου να απαντηθεί το αρχικό ερώτημα, αν η ελληνική οικονομία βρίσκεται σε κρίση ή σε ένα νέο σημείο ισορροπίας που αντιστοιχεί στις δυνατότητές της, θεωρούμε, ότι η κρίση ήταν αποτέλεσμα των πολιτικών επιλογών και των εγγενών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας, οι οποίες αποδείχθηκαν ασύμβατες με το δεδομένο πλαίσιο δομής και λειτουργίας του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και κυρίως της αρχιτεκτονικής της Ευρωζώνης.

Επιπλέον, εξετάζουμε υπό ποιες προϋποθέσεις, αντί να καθηλωθεί η χώρα μας στην περιφέρεια της ΕΕ, όπου βρίσκεται σήμερα, μπορεί να ξεπεράσει τις

διαρθρωτικές αδυναμίες της και, επικουρούμενη από τις κυοφορούμενες αλλαγές στην ΕΕ και την πιθανολογούμενη πρόοδο που θα σημειωθεί στην Ευρωζώνη και στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, να αναβαθμίσει τη θέση της εντός του ευρωπαϊκού οικοδομήματος.

2. Μεθοδολογικό πλαίσιο και θεωρητικό υπόβαθρο

Για την ανάλυσή μας θα βασιστούμε στα δεδομένα της λειτουργίας της Νομισματικής Ένωσης (ΝΕ) πριν την εκδήλωση της κρίσης και τις επιπτώσεις της ΝΕ για τα λιγότερο αναπτυγμένα κράτη-μέλη, λαμβάνοντας υπόψη και ορισμένα κρίσιμα στοιχεία που αφορούν στην έναρξη της δημοσιονομικής κρίσης στην Ελλάδα, πριν ακόμη από τη Συμφωνία για το 1ο Πρόγραμμα Διάσωσης. Ακολούθως θα επιχειρήσουμε να τεκμηριώσουμε τη θέση μας, ότι η ελληνική οικονομία βρίσκεται σήμερα στην περιφέρεια της ΕΕ υπό δυσμενείς όρους.

Η παρουσίαση περιπτώσεων άλλων χωρών-μελών, οι οποίες αντιμετώπισαν συνθήκες ύφεσης και κρίσης (είτε της παρούσας, είτε παλιότερης) θεωρούμε, ότι θα συμβάλλουν στην απάντηση του βασικού ερωτήματος του άρθρου δηλαδή εάν η ελληνική οικονομία βρίσκεται ακόμα σε κρίση ή, εάν εξαιτίας της κρίσης έχει οδηγηθεί στο σημείο ισορροπίας, που αντιστοιχεί στις δυνατότητες της, ως οικονομίας της ευρωπαϊκής περιφέρειας.

Θεωρητικό υπόβαθρο του άρθρου αποτελεί η κλασική οικονομική προσέγγιση περί οικονομικής ολοκλήρωσης και οικονομικών ενώσεων. Σύμφωνα με τη βασική επιχειρηματολογία της θεωρίας, η απελευθέρωση του εμπορίου, όπως και ο περιορισμός των εμποδίων στη κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής αποτελούν κομβικά στοιχεία για την αύξηση της ευημερίας σε μια οικονομία. Οφέλη από τη δημιουργία μιας νομισματικής ένωσης θα προκύψουν από τη μείωση του κόστους συναλλαγών και την εξάλειψη της αβεβαιότητας που συνδέεται με τον συναλλαγματικό κίνδυνο. Επίσης, καθώς προχωρά η διαδικασία ολοκλήρωσης, αναμένεται να σημειωθεί μια τάση εξίσωσης των τιμών ομοειδών αγαθών και παραγωγικών συντελεστών.

Έτσι, μπορεί να υποστηριχθεί ότι δυνητικά επιτυγχάνεται η σύνθεση πολλών επιμέρους οικονομιών και η συγκρότηση μιας ενιαίας και μεγαλύτερης σε όρους μεγέθους, καθώς και ισχυρότερης, σε όρους διεθνούς ανταγωνιστικότητας αγοράς. Η κεντρική λογική για τα παραπάνω εδράζεται στην αριστοποίηση της κατανομής των πόρων, τη δυνατότητα σχετικής αναδιανομής του εισοδήματος, τη σταθεροποίηση της οικονομίας σε επίπεδο πλήρους απασχόλησης και την εν γένει προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης (Γεωργακόπουλος & Χρήστου, 1992).

Η συγκρότηση και η εξέλιξη της οικονομικής ένωσης ενέχει και δυναμικές επιδράσεις για τις εμπλεκόμενες οικονομίες που μπορεί να προκύπτουν από δι-

αρθρωτικές αναπροσαρμογές, συμβάλλοντας στην τόνωση της αναπτυξιακής διαδικασίας. Σε επίπεδο μικροοικονομικής ανάλυσης, το μεγάλο μέγεθος της ενιαίας πλέον αγοράς και οι συνεπαγόμενες οικονομίες κλίμακας (στοιχεία που συνδυάζονται με αυξανόμενες αποδόσεις κλίμακας, και μείωση κόστους παραγωγής), καθώς και η επικράτηση συνθηκών αυξημένου ανταγωνισμού προάγουν την οικονομική αποτελεσματικότητα, συμβάλλοντας περαιτέρω στην ανάπτυξη.

Η διαδικασία αυτή είναι ανατροφοδοτούμενη διά του ανταγωνισμού, καθώς η έντασή του στο πλαίσιο της μεγάλης αγοράς είναι τέτοια που οδηγεί τους πιο αδύναμους οικονομικούς δρώντες εκτός αγοράς, υποχρεώνοντας όσους παραμένουν στην παραγωγική διαδικασία σε προσπάθεια περαιτέρω μείωσης του κόστους, σε πιο επιθετική πολιτική για την κατάληψη μεριδίου από την αγορά, αλλά και σε εισαγωγή (τεχνολογικών) καινοτομιών. Υπό αυτές τις συνθήκες αναμένεται ότι ευνοούνται οι μεγάλοι μεγέθους επιχειρήσεις που δημιουργούνται-σχηματίζονται είτε μέσω της επέκτασης των υφιστάμενων, είτε μέσω εξαγορών και συγχωνεύσεων. Προκειμένου βέβαια να διασφαλιστεί ο ανταγωνισμός εντός της αγοράς και η αποφυγή ολιγοπωλιακών ή και μονοπωλιακών συνθηκών, κρίσιμη είναι η θέσπιση κανόνων που θα αφορούν μια πολιτική ανταγωνισμού (Κορρές κ.α., 2010).

Επιστρέφοντας την ανάλυση σε όρους μακροοικονομικούς, μια χώρα είναι πιθανό να αντιμετωπίζει όχι μόνο θετικές επιπτώσεις από τη συμμετοχή της στην ένωση, αλλά και αρνητικές, στη βάση κυρίως των στατικών επιδράσεων που αφορούν κατά κύριο λόγο το εμπόριο. Η κατανομή του κόστους και των ωφελειών διαφέρει λογικά μεταξύ χωρών, με συνέπεια ορισμένες να αποκομίζουν περισσότερα οφέλη σε σχέση με άλλες. Στην πραγματικότητα αναμένεται πως τα μεγαλύτερα οφέλη, απ' τη μεγάλη αγορά και τον εντεινόμενο ανταγωνισμό, θα αποκομίσουν οι χώρες με τις ισχυρότερες επιχειρήσεις, με τους πλέον αποτελεσματικούς παραγωγούς (Πουρναράκης, 1996).

Έτσι δεν αποκλείεται μεταξύ των αντισυμβαλλόμενων χωρών να υπάρχουν κάποιες, στις οποίες οι απώλειες εξαιτίας της ενοποίησης είναι μεγαλύτερες από τα οφέλη. Σε αυτή την περίπτωση δικαιολογείται ως αντιστάθμισμα η μεταφορά πόρων προς αυτές, από τις χώρες που αποκομίζουν τα περισσότερα οφέλη, ώστε να εξασφαλίζεται η συνοχή της ένωσης. Η αξιοποίηση των πόρων αυτών για παραγωγικούς και διαρθρωτικούς σκοπούς, όπως ο εκσυγχρονισμός των υποδομών, η βελτίωση του ανθρώπινου κεφαλαίου, η αναβάθμιση του τεχνολογικού επιπέδου κ.λπ. ενισχύει τις αναπτυξιακές προοπτικές της συγκεκριμένης χώρας-μέλους και την «αποζημιώνει» από τη συμμετοχή της στην Ένωση (Κορρές κ.α., 2010).

Η διαδικασία της ολοκλήρωσης ακολουθεί στάδια (ζώνη ελεύθερων συναλλαγών, τελωνειακή ένωση, κοινή αγορά, νομισματική ένωση), τα οποία καταλήγουν στην οικονομική ένωση. Έτσι μια επιπλέον συνέπεια της διαδικασίας ολοκλήρωσης είναι ότι ανάλογα με το βαθμό θεσμοποίησης και εξέλιξής της, η ένωση στερεί

βαθμούς ελευθερίας από την άσκηση ανεξάρτητης εθνικής εμπορικής ή/και νομισματικής ή/και οικονομικής πολιτικής, ενώ σε κάθε περίπτωση συνδυάζεται η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου ανάμεσα στις χώρες που συγκροτούν την ένωση ή εμπλέκονται στη διαδικασία της ολοκλήρωσης με ένα είδος προστατευτισμού έναντι των υπόλοιπων χωρών (Γιαννακόπουλος, 1994· Θεοδωρόπουλος, 2001).

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και αποτρεπτικά στοιχεία για την οικονομική ολοκλήρωση, όπως το υψηλό μεταφορικό κόστος -που εμποδίζει την εξίσωση των τιμών στις διάφορες εμπλεκόμενες χώρες- και ακραίες διαφορές ως προς παραμέτρους, όπως ο πολιτισμικός παράγοντας, το εισόδημα κ.λπ. (Jovanovic, 2002). Σύμφωνα με τη θεωρία, καθοριστικοί παράγοντες για να αναλυθεί εκ των προτέρων, εάν η συμμετοχή μιας χώρας σε μια Ένωση είναι επωφελής ή όχι είναι το μέγεθος του εμπορίου που έχει με τις εκτός Ένωσης χώρες (λόγω της εκτροπής του εμπορίου), το μέγεθος της χώρας που συμμετέχει σε αυτή (καθώς όσο μεγαλύτερη είναι μια χώρα, τόσο περισσότερες παραγωγικές δυνατότητες διαθέτει και άρα διαθέτει προνομιακή θέση για να καθορίσει τους όρους εμπορίου σε σχέση με μια μικρή χώρα), το επίπεδο ανάπτυξης της χώρας, (διαφορετικά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης προδιαθέτουν για την ανάγκη μεταφοράς πόρων από τις πλούσιες στις λιγότερο πλούσιες χώρες), καθώς και η ύπαρξη (ή μη) παρεμφερών δομικών και παραγωγικών χαρακτηριστικών μεταξύ της συγκεκριμένης χώρας και των άλλων εμπλεκόμενων χωρών, ώστε να ευνοείται (ή όχι) η ανάπτυξη ανταγωνισμού μεταξύ τους. Συνεπώς, δεν είναι όλες οι χώρες κατάλληλες για συμμετοχή σε οικονομικές ενώσεις με οποιεσδήποτε χώρες και θα ήταν ευκαταίο να λαμβάνονται υπόψη τα παραπάνω, προκειμένου οι ενώσεις να είναι επιτυχείς και να αποφέρουν τα βέλτιστα αποτελέσματα στις συμμετέχουσες χώρες και τις οικονομίες τους (Γεωργακόπουλος & Χρήστου, 1992).

Για το ζήτημα αυτό, είχαν διατυπωθεί έγκαιρα αμφιβολίες για την αποτελεσματική λειτουργία της Νομισματικής Ένωσης (ΝΕ) στην ευρωπαϊκή περίπτωση, με τις βασικότερες αιτιάσεις να συνδέονται με την ανάλυση που βασίζεται στο λεγόμενο «επιχείρημα του Mundell». Πιο συγκεκριμένα, και σύμφωνα με τη συγκεκριμένη προσέγγιση -που αποδείχθηκε εκ του αποτελέσματος πιο ρεαλιστική για τις αδυναμίες της νομισματικής ένωσης της ΕΕ, όπως αυτές αναδείχθηκαν διά των ασύμμετρων διαταραχών που προέκυψαν μετά τη παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση- δεν στοιχειοθετείται η ύπαρξη μιας άριστης νομισματικής περιοχής, στη βάση του βαθμού ετερογένειας των εθνικών παραγωγικών δομών, του περιορισμένου βαθμού «ευελιξίας» της αγοράς εργασίας σε όρους κινητικότητας εργατικού δυναμικού και ευκαμψίας μισθών (De Grauwe, 2001).

Η θέση αυτή που είχε τεκμηριωθεί από την αρχή του εγχειρήματος εγκαθίδρυσης της νομισματικής ένωσης στην ΕΕ, προέβλεπε πως ορισμένες χώρες που συμμετέχουν σε αυτή θα μπορούσαν να υποστούν απώλεια ευημερίας (De Grauwe,

1994) ενώ στην ΟΝΕ δεν υπάρχει ο αναγκαίος βαθμός οικονομικής ολοκλήρωσης, ώστε τα οφέλη να είναι μεγαλύτερα από τα κόστη (Krugman & Obstfeld, 2003). Σε απάντηση αυτών, και παρά την ανάλυση της θεωρίας των άριστων νομισματικών περιοχών, επικράτησε η άποψη ότι η λειτουργία της ίδιας της ΝΕ θα ήταν σε θέση να μειώσει ή να κάμψει τις διαρθρωτικές διαφορές μεταξύ των χωρών που θα συμμετείχαν σε αυτή, οδηγώντας σταδιακά σε μια πραγματική σύγκλιση σε όρους παραγωγικότητας και ρυθμών μεγέθυνσης σε όλα τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης (Frankel & Rose, 1996).

3. Η λειτουργία της Ευρωζώνης και η ελληνική οικονομία

Σύμφωνα με την οικονομική θεωρία, ως πιθανές πηγές αποσταθεροποίησης της Ευρωζώνης θεωρούνται η ασυμμετρία στις διαταραχές της ζήτησης, οι συναφείς διαταραχές στο εμπόριο, η αδυναμία ύπαρξης μιας ουσιαστικής ευρωπαϊκής αγοράς εργασίας, και η έλλειψη επαρκούς προσφοράς χρήματος στις νέες συνθήκες που θα συνόδευαν τα παραπάνω. Πιο συγκεκριμένα, η ασυμμετρία μεταξύ διαφορετικών περιοχών-χωρών εντός της Νομισματικής Ένωσης (ΝΕ) είναι πιθανό να προκύψει από το διαφορετικό συνδυασμό προϊόντων που παράγουν, την ίδια ώρα που όσο πιο ασύμμετρα είναι τα «σοκ», τόσο χρησιμότερη καθίσταται η άσκηση εγχώριας ανεξάρτητης νομισματικής πολιτικής.

Καθώς όμως η ολοκλήρωση προχωρά, βαθαίνει η ποικιλία των παραγωγικών δομών στο εσωτερικό της ΕΕ, άρα μεγαλώνει και το ενδεχόμενο της διαφορετικής επίδρασης μιας ασύμμετρης διαταραχής μεταξύ των κρατών μελών, με τις χώρες της περιφέρειας να βρίσκονται σε μειονεκτική θέση. Τελικά, το κόστος της προσαρμογής θα εξαρτηθεί από την αποτελεσματικότητα των εναλλακτικών μηχανισμών «διόρθωσης». Στην περίπτωση που αυτοί δεν υπάρχουν (όπως στην ΝΕ της ΕΕ), το «χτυπημένο» από τη διαταραχή ζήτησης κράτος-μέλος θα αναγκαστεί να περιορίσει την εσωτερική κυκλοφορία του χρήματος, προκειμένου να περιοριστεί η ζήτηση, διά της μείωσης των αμοιβών, της αύξησης της ανεργίας και τελικά της ύφεσης (Πελαγίδης, 2012).

Εξάλλου δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός, ότι σε αυτές τις συνθήκες η Κεντρική Αρχή που καθορίζει την κατεύθυνση της νομισματικής πολιτικής δηλ. η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα στην περίπτωση της ΕΕ, δεν μπορεί να ικανοποιήσει ταυτόχρονα με τα εργαλεία που διαθέτει (προσφορά χρήματος, επιτόκιο) όλες τις αντικρουόμενες μεταξύ τους ανάγκες που προκύπτουν στα κράτη-μέλη. Πρακτικά αυτό μεταφράζεται σε αδυναμία της ΝΕ να αντιμετωπίσει τη συχνότητα και το μέγεθος των διαταραχών ζήτησης, με αποτέλεσμα να υπάρχει περίπτωση να «βλάψουν» τα παραγωγικά συστήματα περιφερειών που υπό διαφορετικές συνθήκες θα είχαν θέσει υπό σχετικό έλεγχο ευκολότερα τα προβλήματα (Μαραβέγιας & Κατοίκας, 2017).

Όσον αφορά στην ελληνική οικονομία και πέρα από το πλαίσιο και τις συνθήκες που περιγράφηκαν ήδη, είναι χρήσιμο να αναφερθούν ορισμένα βασικά στοιχεία που φαίνεται να την κατατάσσουν μεταξύ των οικονομιών της ευρωπαϊκής περιφέρειας. Στη μεταποίηση, μετά την εξάλειψη κάθε είδους προστατευτικού μέτρου (επιδότηση, δασμολογικά και φορολογικά μέτρα) σημειώθηκε σημαντική κάμψη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η προκληθείσα αυτή δυναμική στις αγορές οδήγησε το μερίδιο της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας (ΑΠΑ) της μεταποίησης να μειωθεί από 16% το 1990 στο 10% σήμερα (έναντι μ.ο. 20% στην ΕΕ) και το αντίστοιχο μερίδιο της γεωργίας από 15% το 1990 στο 4%, σήμερα (Πίνακας 1). Ο τομέας των υπηρεσιών από την άλλη, αναδεικνύεται ως ο τομέας με το υψηλότερο μερίδιο στην ελληνική οικονομία, αφού το 1990 ξεκίνησε με μερίδιο 54 % της συνολικής ΑΠΑ της χώρας για να φτάσει σήμερα στο 80%.

Η μεγάλη συμμετοχή του τομέα των υπηρεσιών στα συνολικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας δεν αποτελεί απλώς ένα εξισορροπητικό αντιστάθμισμα της μείωσης των μεριδίων των άλλων δύο βασικών τομέων, αλλά προκλήθηκε και από την αγοραία αξιοποίηση στοιχείων ήδη συσσωρευμένου πλούτου από πλεονάσματα που δημιουργήθηκαν στο παρελθόν, κατεξοχήν στον υποτομέα της αξιοποίησης της ακίνητης περιουσίας (Βαϊτσός, 2011). Η εξέλιξη αυτή δείχνει ότι η ελληνική παραγωγή δεν άντεξε στον διεθνή ανταγωνισμό παρά τις ευρωπαϊκές επιδοτήσεις –ενισχύσεις (Γιαννίτης, 2008· Μαραβέγιας, 2008).

Πίνακας 1: Ποσοστιαία ετήσια μερίδια κλάδων στη συνολική Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία

	Αγροτικός τομέας	Μεταποίηση	Υπηρεσίες
1970	18	19	51
1975	19	20	51
1980	18	20	51
1985	17	18	54
1990	15	16	57
1995	10	13	68
2000	7	11	72
2008	3	9	70
2011	3	9	81
2016	4	10	80

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ.

Εξάλλου, αυτό που παρατηρήθηκε στη χώρα ήταν κυρίως μια εσωστρεφής ανάπτυξη, η οποία στηρίχθηκε σε παραδοσιακούς κλάδους που χαρακτηρίζονται από χαμηλή ένταση γνώσης και χαμηλή εισοδηματική ελαστικότητα, ενώ καθώς οι εγχώριοι παραγωγοί δεν είναι ανταγωνιστικοί, εξειδικεύουν την παραγωγή τους κυρίως σε προϊόντα που δεν είναι διεθνώς εμπορεύσιμα, αποφεύγοντας έτσι τον διεθνή ανταγωνισμό. Μάλιστα, η κατάσταση επιδεινώθηκε περαιτέρω, αφού αυξήθηκε η πίεση από τις ανερχόμενες όμορες χώρες, στις οποίες οι μισθοί και οι φόροι είναι χαμηλότεροι. Με βάση τα παραπάνω, βάθυνε η αναντιστοιχία μεταξύ των συγκυριακών αναπτυξιακών επιδόσεων και των μακροχρόνιων αναπτυξιακών αναγκών της ελληνικής οικονομίας στο σύνολό της, επιβεβαιώνοντας το χαρακτηρισμό της ελληνικής οικονομίας ως περιφερειακής (Βαϊτσός & Μισσός, 2013).

Ως αποτέλεσμα των προαναφερόμενων δυσμενών εξελίξεων από τη δεκαετία του '90 και κυρίως στην δεκαετία του '00 επιδεινώθηκε και μια ήδη χρόνια αδυναμία της ελληνικής οικονομίας, δηλαδή το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Εκ των υστέρων, και λαμβάνοντας υπόψη την ανάλυση που προηγήθηκε, μπορεί κανείς να υποστηρίξει, ότι η συμμετοχή της χώρας στην ΕΟΚ/ΕΕ, πέρα από τα αναμφισβήτητα πολιτικά και γεωπολιτικά οφέλη, επιδείνωσε το παραγωγικό δυναμικό της, καθώς εντός της ενιαίας αγοράς, η διεθνής ανταγωνιστικότητα της ελληνικής παραγωγής μειώθηκε σημαντικά (Γιαννίτσης, 2008, Μαραβέγιας, 2008).

Χαρακτηριστικό δείγμα των αναμικτών παραγωγικών επιδόσεων της χώρας αποτελεί η σχεδόν καθολική απουσία εγχώριας παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών, ενώ ακόμη και για αγροτικά προϊόντα, η χώρα εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά από τις εισαγωγές. Κατά συνέπεια, κάθε επέκταση της ελληνικής οικονομίας σε οποιονδήποτε σχεδόν παραγωγικό τομέα συμβάλλει στη διεύρυνση των ελλειμμάτων στο εμπορικό ισοζύγιο (Βαϊτσός, 2011).

Από την άλλη πλευρά, οι μεγάλες απευθείας μεταβιβάσεις κοινοτικών πόρων, στο πλαίσιο της πολιτικής της ΕΕ για τη συνοχή, αντί να συμβάλουν στον εκσυγχρονισμό των ελληνικών παραγωγικών δομών, λόγω της αδράνειας των οικονομικών δρώντων και της αβελτηρίας των δημόσιων Αρχών, κατέστησαν ουσιαστικά την ελληνική οικονομία «υποβοηθούμενη», καθώς συνήθισε να δέχεται «χρηματοδοτικές ενέσεις» από τα Διαρθρωτικά Ταμεία της ΕΕ. Η χωρίς προσπάθεια εισροή πόρων έφτασε μέχρι και το 4-5% του ΑΕΠ, διογκώνοντας τη ζήτηση και τελικά τις εισαγωγές (Μαραβέγιας & Ανδρέου, 2008).

Όπως αναφέρθηκε χαρακτηριστικά ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 «εξακολουθούμε να βλέπουμε τα πραγματικά πολύ σημαντικά ποσά πόρων που εισρέουν στη χώρα μας από τον κοινοτικό προϋπολογισμό, αλλά μας διαφεύγουν τα επίσης σημαντικά κόστη τα οποία έχει η χώρα μας κυρίως από την απελευθέρωση των εισαγωγών της, που ασκούν τεράστιες αρνητικές επιπτώσεις στην εγχώρια παραγωγή και ιδιαίτερα στη βιομηχανία» (Γεωργακόπουλος & Χρήστου, 1992: 125).

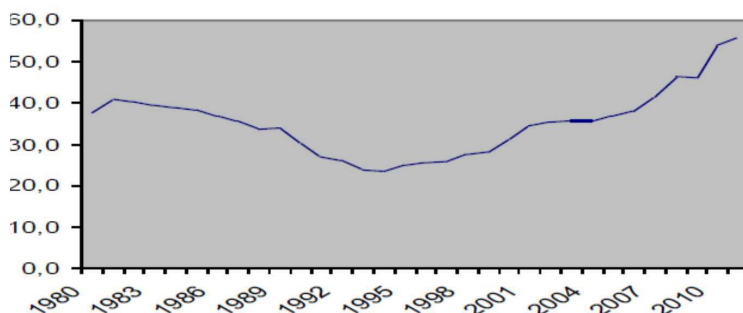
Έχει ενδιαφέρον, επίσης, ότι στο πλαίσιο της Ευρωζώνης η σταδιακή επίτευξη σύγκλισης στο κόστος του χρήματος σε χαμηλά επίπεδα σε όλες τις χώρες της Ευρωζώνης (χαμηλά επιτόκια εσωτερικού και εξωτερικού δανεισμού), αντί να ωθήσει στον εκουγχρονισμό των παραγωγικών δομών στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες-μέλη, όπου μειώθηκε σημαντικά το κόστος του χρήματος, οδήγησε αντίθετα σε δημοσιονομική απειθαρχία και στην αύξηση του ιδιωτικού χρέους στις χώρες που βρίσκονται στην περιφέρεια της ΕΕ, παραμερίζοντας ταυτόχρονα την ανάγκη για διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Την ίδια ώρα, οι χώρες του πυρήνα της Ευρωζώνης λάμβαναν μέτρα για την ενίσχυση και την βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς τους, παρότι είχαν προχωρήσει ούτως ή άλλως σε αυτά, ανεξάρτητα από την υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος. Οι μεταξύ τους αντίθετες αυτές πρακτικές που ακολούθησαν τα κράτη μέλη οδήγησαν στην ανάπτυξη φυγόκεντρων, αντί κεντρομόλων δυνάμεων εντός της Ευρωζώνης, με αφορμή τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 (Petrakis et al., 2013).

4. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα

Συνοψίζοντας, η έκρηξη της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, με αφορμή τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 ήταν αποτέλεσμα: α) του «αμυντικού» παραγωγικού μετασχηματισμού της οικονομίας της χώρας και της συναφούς μείωσης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της παραγωγής και β) της διόγκωσης της καταναλωτικής ζήτησης, η οποία τροφοδοτήθηκε, αφενός από τον ιδιωτικό εσωτερικό δανεισμό (Διάγραμμα 1 και 2) και αφετέρου από τη χαλαρή δημοσιονομική πολιτική (αύξηση δαπανών, μείωση φορών και εκτεταμένη φοροδιαφυγή), η οποία με τη σειρά της στηρίχθηκε στο δημόσιο εξωτερικό δανεισμό (Διάγραμμα 3) μετά την μεγάλη πτώση των επιτοκίων (ως θετική συνέπεια της ένταξης στην Ευρωζώνη).

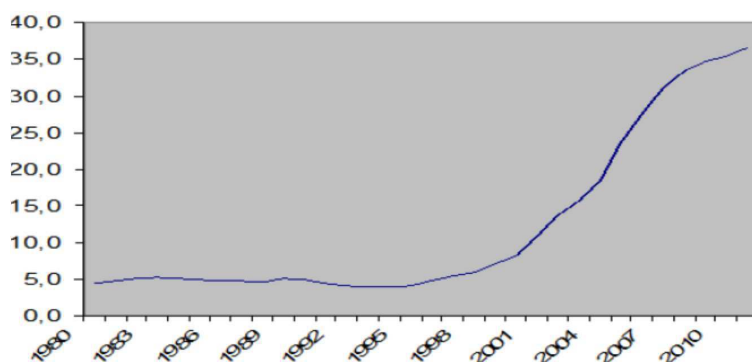
Επιχειρώντας μια διάκριση μεταξύ ενδογενών και εξωγενών αιτιών της υπερχρέωσης και της φθίνουσας ανταγωνιστικότητας που οδήγησαν στο δίδυμο έλλειμμα, τόσο στο δημοσιονομικό ισοζύγιο όσο και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, οι Βαληνάκης κ.α. (2014) κάνουν λόγο αφενός, για την ύπαρξη βαθύτερων οικονομικών αιτιών, λαθών πολιτικής και προβλημάτων στο επίπεδο των θεσμών και αξιών, ενώ αφετέρου, επισημαίνουν την ελλατωματική αρχιτεκτονική της Ευρωζώνης.

Διάγραμμα 1: Δάνεια σε επιχειρήσεις στην Ελλάδα (% ΑΕΠ)

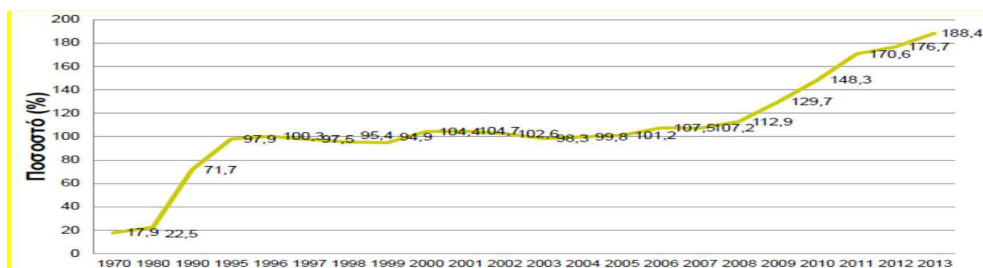
Πηγή: Κατσέλη και Ψαλιδόπουλος (2014).

Διάγραμμα 2: Δάνεια σε νοικοκυριά στην Ελλάδα (% ΑΕΠ)

Πηγή: Κατσέλη και Ψαλιδόπουλος (2014).

Διάγραμμα 3: Χρέος γενικής κυβέρνησης στην Ελλάδα (% ΑΕΠ)

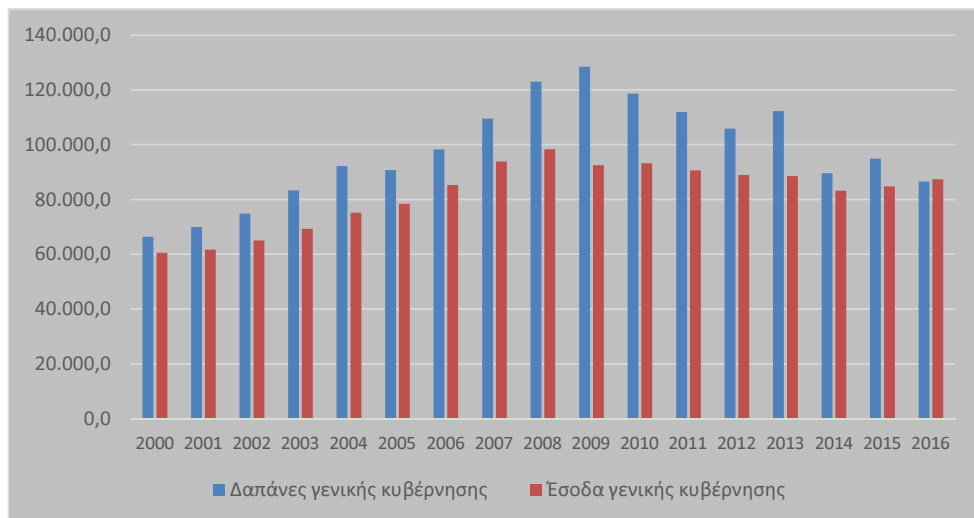

Πηγή: Κατσέλη & Ψαλιδόπουλος (2014).

Όσον αφορά στα δεδομένα μετά το ξέσπασμα της δημοσιονομικής κρίσης στην Ελλάδα και με βάση ορισμένες διερευνητικές τοποθετήσεις του ΔΝΤ, ενόψει και της συμφωνίας για το 1ο Πρόγραμμα Διάσωσης, έχει ενδιαφέρον, ότι σύμφωνα με τη διάγνωση της κατάστασης ήδη από τον Μάρτιο του 2010, το ΔΝΤ ουσιαστικά επιβεβαιώνει την υπόθεση της «περιφερειακότητας» της ελληνικής οικονομίας και παράλληλα την αποτυχημένη άσκηση εθνικής οικονομικής πολιτικής, αναγνωρίζοντας έμμεσα ότι η συμμετοχή στην Ευρωζώνη επιδείνωσε τη διάρθρωσή της οικονομίας με βάση τα πραγματικά δεδομένα.

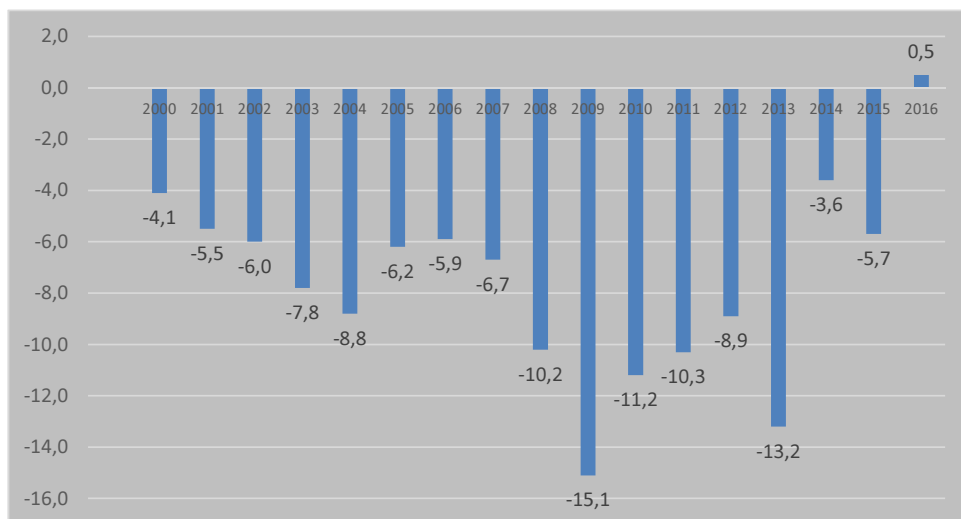
Συγκεκριμένα το ΔΝΤ σύμφωνα με τον Ιγνατίου (2015), αναφέρει σε έκθεση του, ότι η ελληνική οικονομία είναι σχετικά κλειστή, ότι σημειώθηκε πτώση της ανταγωνιστικότητάς της μετά την ένταξη στην ΝΕ (εκτιμήσεις για μείωση 25%) και ότι παρατηρήθηκε αύξηση του ήδη υψηλού ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Επίσης, επισημαίνεται η αναποτελεσματικότητα της δημοσιονομικής πολιτικής καθώς υπήρξε σημαντική αύξηση των δαπανών και του δημοσιονομικού ελλείμματος ακριβώς πριν το ξέσπασμα της κρίσης στη χώρα (Διαγράμματα 4 και 5).

Διάγραμμα 4: Εξέλιξη εσόδων και δαπανών γενικής κυβέρνησης στην Ελλάδα (εκατ. €)

Πηγή: Eurostat.

Διάγραμμα 5: Έλλειμμα γενικής κυβέρνησης (% ΑΕΠ)

Πηγή: Eurostat.

Με αυτά τα δεδομένα, κρίθηκε από το ΔΝΤ αναγκαία η συρρίκνωση της ποσότητας χρήματος στην οικονομία και από τη στιγμή που δεν ήταν δυνατή η μεταβολή της συναλλαγματικής ισοτιμίας λόγω του κοινού νομίσματος, ο δρόμος για την εσωτερική υποτίμηση ήταν αναπόφευκτος. Μέσω της εσωτερικής υποτίμησης επιδιώχθηκε να μειωθεί η ζήτηση και να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα, ενώ ενδιαφέρον έχει ότι το ίδιο το ΔΝΤ είχε προβλέψει ως ένα βαθμό τις αρνητικές συνέπειες αυτής της πολιτικής για την ελληνική οικονομία, όμως σε εκείνη τη φάση δεν υπήρχαν εύκολες και ανώδυνες λύσεις σε τόσο δύσκολα προβλήματα.

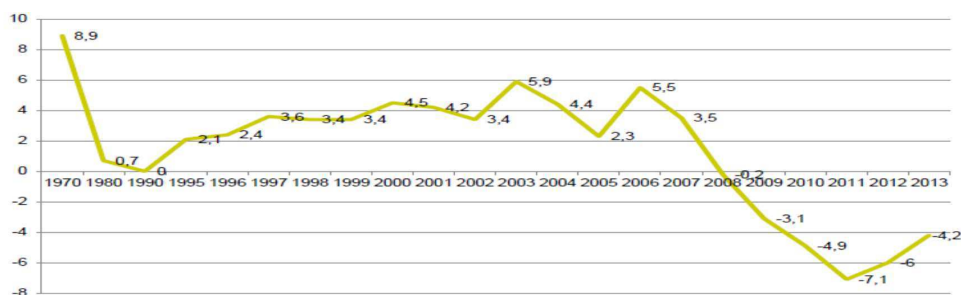
Έτσι, ήταν αναμενόμενο ότι θα υπάρξει ένα «σενάριο αποπληθωρισμού», βάσει του οποίου το ΑΕΠ της χώρας θα μειώνεται για κάποια χρόνια, όπως αναφέρεται στη συγκεκριμένη έκθεση του ΔΝΤ, ενώ προβλεπόταν ότι οι εγχώριες δαπάνες, άρα και τα φορολογικά έσοδα θα αποδυναμωθούν, με συνέπεια να δεχτούν ανοδικές πιέσεις το δημοσιονομικό έλλειμμα και κυρίως η αναλογία χρέους/ΑΕΠ.

Με άλλα λόγια, καθώς δεν ήταν δυνατόν να αυξηθούν τα επιτόκια στην Ελλάδα, λόγω Ευρωζώνης, το βάρος έπεσε στη δημοσιονομική προσαρμογή, η οποία σύμφωνα με το ΔΝΤ έπρεπε να είναι σχετικά ήπια. Παρόλα αυτά, η προσαρμογή επιλέχθηκε να είναι ριζική, πράγμα που οδήγησε στην απότομη συρρίκνωση της εγχώριας ζήτησης, γεγονός που συνοδεύτηκε από βαθιά ύφεση, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 6.

Στην έκθεση του ΔΝΤ γίνεται αναφορά και στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα και τους κινδύνους που αυτό θα αντιμετώπιζε εξαιτίας της κατάστασης αυτής, ενώ

είχε αρχίσει ήδη η φυγή καταθέσεων, όπως και η αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων. Σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, η προσφυγή στην ΕΚΤ θα ήταν απαραίτητη. Αποτέλεσμα αυτής της αλληλουχίας θα ήταν η ανάγκη ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών, δεδομένο που θα επιβάρυνε επιπλέον τις χρηματοδοτικές ανάγκες της κυβέρνησης.

Διάγραμμα 6: Οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα (% ΑΕΠ)

Πηγή: Κατσέλη & Ψαλιδόπουλος (2014).

Το γεγονός, ότι οι ανάγκες δανειοδότησης της χώρας ήταν εξαιρετικά υψηλές, συνέτεινε τελικά σε ένα Πρόγραμμα, το οποίο το ίδιο το ΔΝΤ χαρακτηρίζει ως «σκληρό, δύσκολο και επώδυνο» και το οποίο επικεντρώνεται στην αντιμετώπιση της χαμηλής ανταγωνιστικότητας, των μεγάλων ελλειμμάτων των δημόσιων οικονομικών και των πιέσεων που δέχεται ο χρηματοπιστωτικός τομέας.

Παρά τα σκληρά μέτρα δημοσιονομικών περικοπών, το ΔΝΤ προέβλεπε ότι η αναλογία χρέους/ΑΕΠ θα έφτανε το 150% ως το 2013, με έλλειμμα κάτω του 3% το 2014. Οι προβλέψεις βέβαια έκαναν λόγο για ύφεση το 2010 και το 2011, αλλά περιορισμένη μεγέθυνση το 2012, ενώ το ονομαστικό ΑΕΠ αναμενόταν να επανέλθει σε επίπεδα του 2009, μετά το 2014, προβλέψεις που αποδείχθηκαν εκτός πραγματικότητας. Τελικά κατά τη συζήτηση για την έγκριση του προγράμματος στο ΔΣ του ΔΝΤ εκτιμήθηκε ότι μεσοπρόθεσμα το χρέος είναι βιώσιμο, όμως η ύπαρξη σημαντικών αβεβαιοτήτων καθιστούσαν δύσκολο να δηλωθεί κατηγορηματικά κατά πόσο τελικά αυτό ίσχυε, ήδη από τότε (Ιγνατίου, 2015).

Το γεγονός, ότι το πρόγραμμα ήταν απόλυτα εμπροσθοβαρές, «σόκαρε» την ελληνική οικονομία. Επιπλέον υπήρξε καθυστέρηση στην υλοποίηση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, ενώ η περίπτωση αναδιάρθρωσης του χρέους που πρότεινε διερευνητικά το ΔΝΤ, ώστε η προσαρμογή να είναι πιο ήπια, δεν εξετάστηκε ποτέ σοβαρά από την ελληνική κυβέρνηση, υπό την πίεση των εταίρων της στην ΕΕ, λόγω του βαθμού έκθεσης των τραπεζών τους στα ελληνικά ομόλογα (Ιγνατίου, 2015).

Με αυτά τα δεδομένα, αναφέρεται κατά καιρούς από οικονομολόγους και αναλυτές, ότι στην ελληνική περίπτωση, κατά την προσπάθεια αντιμετώπισης της δημοσιονομικής κρίσης ακολουθήθηκε με παρεμφερή ένταση -αν και για άλλους λόγους- η αρχική –και αποτυχημένη- πρακτική αντιμετώπισης της κρίσης του 1929 στις ΗΠΑ που ουσιαστικά συνίσταται σε μείωση των δημόσιων επενδύσεων, αύξηση των φόρων και περαιτέρω επιδείνωση του οικονομικού περιβάλλοντος (Χριστοδουλάκης 2012).

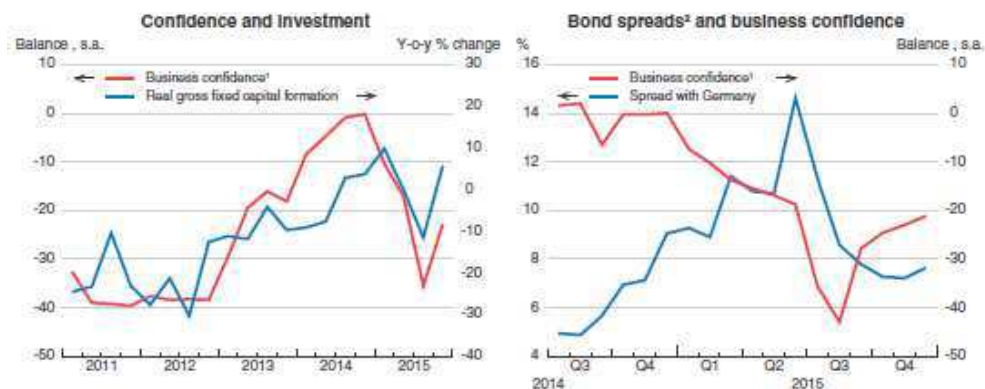
Τα αποτελέσματα της προσαρμογής και του μίγματος πολιτικής που ακολουθήθηκε τελικά στην Ελλάδα οδήγησαν σε κατάρρευση της συνολικής ζήτησης, απώλεια εμπιστοσύνης από την πλευρά των νοικοκυριών, διακράτηση τμήματος του διαθέσιμου εισοδήματος σε ρευστό, μείωση της κατανάλωσης, μείωση των καταθέσεων, συρρίκνωση της τραπεζικής ρευστότητας, ασφυξία στην οικονομία, και ανατροφοδότηση αυτών, με πολλαπλασιασμό των επιπτώσεων (Μαραβέγιας, 2015).

Τα παραπάνω ακολουθούνται από κάθε έναν ορθολογικά δρώντα ξεχωριστά, όμως τελικά επικρατεί αυτό που μπορεί να χαρακτηριστεί, ως συνάθροιση ιδιοτελών ορθολογιστών, με συνέπεια η συνολική ζήτηση να καταρρέει και η κρίση να βαθαίνει για όλους. Αποτέλεσμα είναι η οικονομία να καταλήγει σε μια νέα ισορροπία χαμηλότερων εισοδημάτων, ελεγχόμενης κατανάλωσης, μειωμένης αποταμίευσης, μειωμένης επένδυσης και τελικά μεγάλης πτώσης στο ΑΕΠ. Έτσι, το εγχείρημα της απότομης προσαρμογής οδήγησε σε κρίση ζήτησης εξαιρετικής έντασης, με συνέπεια να παρατηρείται ένας συνδυασμός *κρίσης απίου* (από ένα πλήγμα στην οικονομία) και *κρίσης αποτελέσματος* (Χριστοδουλάκης, 2012).

Για την αντιμετώπιση της δυσχερούς κατάστασης χρειάζεται μαζική τόνωση της ζήτησης, αλλά στην ελληνική περίπτωση αυτό προφανώς δεν μπορεί να γίνει από την πλευρά του Κράτους, για να μην διαταραχθεί η δημοσιονομική ισορροπία. Συνεπώς, είναι αναγκαία η αντικατάσταση του ρόλου του Κράτους με ιδιωτικές επενδύσεις, οι οποίες λαμβάνοντας υπόψη το κενό αποεπένδυσης στην ελληνική οικονομία (INE ΓΣΕΕ, 2015) είναι απολύτως απαραίτητες.

Είναι αμφίβολο όμως σε ποιο βαθμό αυτό μπορεί να γίνει με τις εγχώριες επενδύσεις, το δυναμικό των οποίων έχει συρρικνωθεί στο πλαίσιο της κρίσης και της προβληματικής κατάστασης του ελληνικού τραπεζικού συστήματος. Το ζήτημα είναι κατά πόσο οι ξένοι επενδυτές των οποίων άμεσες επενδύσεις που αποτελούν μια οιονεί «τονωτική ένεση» για τη ρευστότητα της οικονομίας και τη στήριξη της παραγωγής είναι διατεθειμένες να προβούν σε τοποθετήσεις κεφαλαίων στη χώρα, λαμβάνοντας υπόψη παραμέτρους, όπως το υψηλό δημόσιο χρέος, την σχετική αβεβαιότητα, τις αμφίβολες αποδόσεις κ.λπ. (Διάγραμμα 7).

Διάγραμμα 7: Επιχειρηματική εμπιστοσύνη έναντι της ελληνικής οικονομίας σε όρους επενδύσεων και spreads ομολόγων

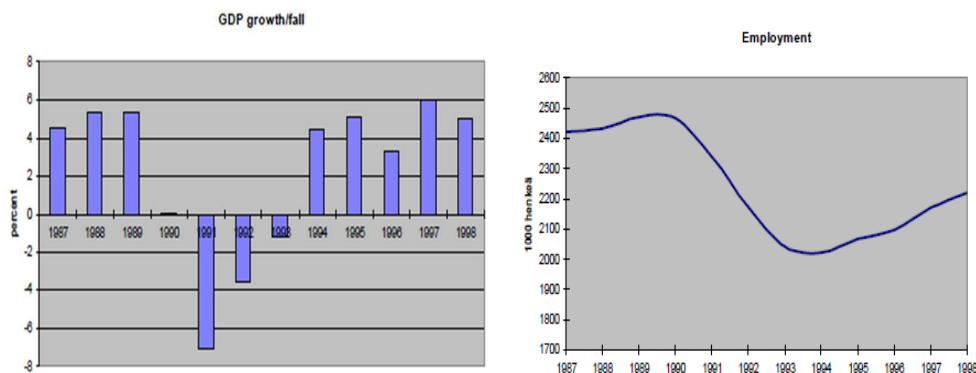
Πηγή: OECD (2016).

5. Συνοπτική συγκριτική παρουσίαση των κρίσεων στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες

Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε περιπτώσεις άλλων ευρωπαϊκών χωρών που είτε βρέθηκαν κατά το παρελθόν σε καταστάσεις σοβαρής μείωσης της οικονομικής δραστηριότητας, είτε επλήγησαν σημαντικά από την παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση του 2008. Στόχος της ανάλυσης αυτής είναι να αξιοποιήσει τα δεδομένα που προκύπτουν στην προσπάθεια να επιχειρηματολογήσουμε, ότι στην ελληνική περίπτωση μια δεκαετία σχεδόν μετά από την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης, αυτό που παρατηρείται δεν είναι μια συνέχεια της κρίσης, αλλά μια εξισορρόπηση της οικονομίας σε ένα νέο χαμηλότερο σημείο ισορροπίας αντίστοιχο με τις δυνατότητές της.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 8, στις αρχές της δεκαετίας του '90, η Φινλανδία βίωσε μια εξόχως σοβαρή –για σκανδιναβική χώρα– οικονομική κρίση, εξαιτίας της απορρύθμισης της χρηματοπιστωτικής αγοράς, της αύξησης του ιδιωτικού δανεισμού, της υπερθέρμανσης της οικονομίας λόγω και της αθρόας εισροής επενδύσεων από το εξωτερικό, αλλά και εξαιτίας των επιπτώσεων της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ (Kiander & Vartia, 1996). Η κρίση αυτή χαρακτηρίστηκε ως εν μέρει δομική, και παρά τις σοβαρές επιπτώσεις της, είχε σαφώς μικρότερη ένταση και διάρκεια σε σχέση με την αντίστοιχη ελληνική.

Διάγραμμα 8: Εξέλιξη βασικών δεικτών της φινλανδικής οικονομίας

Πηγή: Kiander (2009).

Με βάση μια απλή παρατήρηση της εξέλιξης του ΑΕΠ εξεταζόμενων ευρωπαϊκών χωρών λίγο πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την κρίση, (όπως φαίνεται στον Πίνακα 2), προκύπτει ότι η Ιρλανδία, η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Λετονία, η Ουγγαρία και η Ισλανδία υπέστησαν τις συνέπειες της χρηματοοικονομικής κρίσης του 2008, για διαφορετικούς προφανώς λόγους και με διαφορετικούς τρόπους εκδήλωσης σε κάθε μια.

Έτσι, ως προς την Ιρλανδία, το 2009 μπορεί να χαρακτηριστεί ως το χειρότερο έτος σε όρους μείωσης του ΑΕΠ, αύξησης της ανεργίας, αύξησης του χρέους κ.λπ. Παρόλα αυτά η ανάκαμψη επετεύχθη σχετικά άμεσα, ενώ ήδη από το 2014 η οικονομική μεγέθυνση εμφανίζει τη δυναμική που παρουσίαζε κατά τα τέλη της δεκαετίας του '90 και στις αρχές της δεκαετίας του '00. Σε αυτή τη δυναμική οι άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ) παίζουν βασικό ρόλο, ενώ αναγνωρίζεται ευρέως ότι για την αύξηση των ΑΞΕ στην ιρλανδική οικονομία συνέβαλαν η οικονομική και βιομηχανική πολιτική των προηγούμενων δεκαετιών και ο εν γένει εξωστρεφής προσανατολισμός της ιρλανδικής οικονομίας.

Αντίστοιχα, για την Πορτογαλία, μετά την ύφεση των ετών 2012-2013, σημειώνεται μια σταδιακή σταθεροποίηση, ενώ μετά το 2014-2015 φαίνεται να επιτυγχάνεται μεγέθυνση, η οποία επιτρέπει στη χώρα να κινείται πλέον κοντά στις προ-κρίσης επιδόσεις, τουλάχιστον σε όρους ΑΕΠ.

Και στην Ισπανία η κρίση είχε μικρή διάρκεια, σε όρους ΑΕΠ, μεταξύ 2009 και 2012, όμως έκτοτε έχει επιτευχθεί μια σταδιακή σταθεροποίηση, η οποία έχει μετατραπεί πλέον σε δυναμική ανάπτυξης.

Η Κύπρος βίωσε τις σοβαρές συνέπειες της κρίσης και μάλιστα με επιπτώσεις πολύ αρνητικές για μερίδα του πληθυσμού εξαιτίας του «κουρέματος» των καταθέσεων. Η κάμψη ήταν απότομη το 2012-2014 και μάλιστα παρεμφερής σε ένταση με την ελληνική, όμως τελικά η κρίση ήταν πιο σύντομη. Πλέον η κυπριακή οικονομία έχει σταδιακά σταθεροποιηθεί και το ΑΕΠ της κυμαίνεται στα επίπεδα περίπου του 2006.

Από την άλλη πλευρά, η Λετονία βίωσε μια βίαιη κάμψη του ΑΕΠ της μεταξύ 2008 και 2010, η οποία μάλιστα ήταν πιο έντονη και από την ελληνική κρίση, όμως ανάκαμψη επιτεύχθηκε από το 2011 και πλέον η χώρα έχει επιτύχει μια σχετική δυναμική ανάπτυξης.

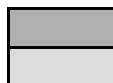
Και στην Ουγγαρία παρατηρήθηκε το 2009 μια σημαντική μείωση του ΑΕΠ της, όμως, από τότε έχει ξεπεράσει τις επιδόσεις που είχε πριν την κρίση, παρά τα προβλήματα που εξακολουθούν να υπάρχουν.

Τέλος, για μια χώρα όπως η Ισλανδία με ιστορικό χρηστής διοίκησης και υγιών δημοσιονομικών, η τραπεζική κρίση που εκδηλώθηκε ως απόρροια της χρηματοπιστωτικής κρίσης οδήγησε σε μια σχετικά απότομη κάμψη του ΑΕΠ, η οποία όμως αντιμετωπίστηκε με μια σταδιακή πορεία σταθεροποίησης, ενώ πλέον από το 2012 και μετά παρατηρείται αξιοσημείωτη μεγέθυνση.

Πίνακας 2: Εξέλιξη του ΑΕΠ στην Ευρώπη (2005=100)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Αυστρία	91,8	93,1	94,6	95,3	97,9	100,0	103,4	107,1	108,8	104,6	106,6	109,6	110,4	110,6	111,3	112,4	114,0
Βέλγιο	91,4	92,1	93,8	94,5	97,9	100,0	102,5	106,0	106,8	104,3	107,1	109,1	109,2	109,1	111,0	112,6	114,0
Βουλγαρία	75,9	78,7	83,4	87,7	93,4	100,0	106,9	114,7	121,6	117,3	118,8	121,1	122,2	122,2	123,8	128,3	132,7
Γαλλία	92,1	93,9	95,0	95,7	98,4	100,0	102,4	104,8	105,0	101,9	103,9	106,1	106,3	106,9	107,6	108,9	110,2
Γερμανία	97,2	98,9	98,9	98,1	99,3	100,0	103,7	107,1	108,2	102,2	106,3	110,2	110,8	111,3	113,1	115,0	117,2
Δανία	93,6	94,4	94,8	95,2	97,7	100,0	103,9	104,9	104,3	99,2	101,1	102,4	102,6	103,6	105,3	107,0	108,2
Ελλάδα	82,6	86,1	89,4	94,6	99,4	100,0	105,7	109,1	108,7	104,1	98,4	89,4	82,9	80,2	80,5	80,3	80,3
Εσθονία	71,0	75,5	80,1	86,0	91,4	100,0	110,3	118,8	112,4	95,8	98,0	105,4	110,0	111,5	114,7	116,3	118,2
Ηνωμ.Βασίλειο	87,0	89,4	91,5	94,7	97,1	100,0	102,5	105,1	104,5	99,9	101,9	103,4	104,8	106,8	110,0	112,4	114,5
Ιρλανδία	76,3	80,9	85,5	88,6	94,5	100,0	105,9	109,9	105,1	100,3	102,3	102,3	101,2	102,3	110,9	140,1	:
Ισλανδία	81,2	84,4	84,6	86,7	93,7	100,0	105,0	114,8	116,6	108,5	104,6	106,7	108,0	112,7	114,9	119,7	:
Ισπανία	84,6	88,0	90,6	93,5	96,4	100,0	104,2	108,1	109,3	105,4	105,4	104,4	101,3	99,6	100,9	104,2	107,6
Ιταλία	95,4	97,1	97,4	97,5	99,1	100,0	102,0	103,5	102,4	96,8	98,4	99,0	96,2	94,6	94,7	95,4	96,2
Κροατία	80,3	83,0	87,4	92,2	96,0	100,0	104,8	110,2	112,4	104,1	102,4	102,1	99,8	98,8	98,3	99,9	102,8
Κύπρος	84,0	87,0	90,0	92,2	96,4	100,0	104,5	109,5	113,8	111,8	113,2	113,6	110,0	103,5	101,9	103,6	106,5
Λετονία	67,4	71,8	76,9	83,4	90,3	100,0	111,9	123,0	118,6	101,6	97,7	104,0	108,1	111,0	113,3	116,4	118,7
Λιθουανία	69,3	73,8	78,8	87,1	92,8	100,0	107,4	119,3	122,5	104,3	106,0	112,4	116,7	120,8	125,1	127,3	130,2
Λουξεμβούργο	:	88,3	91,5	92,8	96,9	100,0	105,1	113,9	113,0	106,9	113,1	115,3	115,4	120,2	125,9	130,3	:
Μάλτα	90,3	90,8	93,5	95,9	96,4	100,0	101,8	105,9	109,4	106,7	110,5	112,1	115,0	120,1	130,1	139,8	146,8
Ολλανδία	93,6	95,6	95,7	95,9	97,9	100,0	103,5	107,3	109,2	105,1	106,5	108,3	107,2	107,0	108,5	110,6	113,0
Ουγγαρία	81,0	84,1	87,9	91,2	95,8	100,0	103,9	104,3	105,2	98,3	99,0	100,7	99,1	101,2	105,3	108,6	110,7
Πολωνία	85,9	87,0	88,7	91,9	96,6	100,0	106,2	113,6	118,5	121,8	126,2	132,5	134,7	136,5	141,0	146,6	150,7
Πορτογαλία	95,8	97,6	98,4	97,5	99,2	100,0	101,6	104,1	104,3	101,2	103,1	101,2	97,1	96,0	96,9	98,5	99,9
Ρουμανία	75,6	79,8	84,0	88,6	96,0	100,0	108,1	115,5	125,2	116,4	115,5	116,7	117,4	121,6	125,3	130,2	136,5
Σλοβακία	78,2	80,8	84,4	89,0	93,7	100,0	108,5	120,2	126,9	120,0	126,1	129,7	131,8	133,8	137,2	142,5	147,1
Σλοβενία	83,8	86,3	89,6	92,1	96,2	100,0	105,7	113,0	116,7	107,6	109,0	109,7	106,7	105,5	108,8	111,3	114,1
Σουηδία	87,8	89,2	91,1	93,2	97,3	100,0	104,7	108,3	107,6	102,1	108,2	111,1	110,7	112,1	115,0	119,7	123,7
Τουρκία	79,2	74,4	79,2	83,7	91,7	100,0	107,1	112,5	113,4	108,1	117,3	130,3	136,6	148,2	155,8	165,3	:
Τσεχία	82,5	85,0	86,4	89,5	93,9	100,0	106,9	112,8	115,8	110,2	112,8	115,0	114,1	113,6	116,6	121,9	124,9
Φινλανδία	88,0	90,3	91,8	93,6	97,3	100,0	104,1	109,5	110,2	101,1	104,1	106,8	105,3	104,5	103,8	104,1	:

Σημείωση:

αύξηση δείκτη ΑΕΠ έως 3 μονάδες

αύξηση δείκτη ΑΕΠ άνω των 3 μονάδων

μείωση δείκτη ΑΕΠ έως 3 μονάδες

μείωση δείκτη ΑΕΠ άνω των 3 μονάδων

Πηγή: Eurostat, επεξεργασμένα στοιχεία.

Έντονα επισημασμένη τιμή: Διακυμάνσεις (αυξήσεις ή μειώσεις) άνω των 5 μονάδων.

Στην παραπάνω ανάλυση που στηρίζεται στον Πίνακα 2 είναι αναγκαίο να γίνουν ορισμένες παραδοχές. Η ανάλυση στη βάση της εξέλιξης του ΑΕΠ είναι προφανώς σχηματική, δίνει όμως μια συνολική ένδειξη της πορείας των οικονομιών των ευρωπαϊκών χωρών, τόσο εκείνων που επλήγησαν περισσότερο από την κρίση, όσο και των υπόλοιπων, (έχει ενδιαφέρον, π.χ., ότι η Πολωνία είναι η μοναδική χώρα, στην οποία δεν σημειώθηκε ύφεση σε αυτή την περίοδο). Στις προαναφερθείσες χώρες η ανάλυση της εξέλιξης μόνο του ΑΕΠ δεν αποδίδει την πλήρη εικόνα, καθώς, παρότι εμφανίζουν οικονομική μεγέθυνση, είναι πολύ πιθανό να αντιμετωπίζουν άλλα προβλήματα, ως απόρροια της οικονομικής κρίσης, περισσότερο ή λιγότερο δομικά.

Ενδεικτικά αναφέρεται, ότι η κοινωνική προσαρμογή υπήρξε σε πολλές περιπτώσεις βίαιη, ακόμη και σε χώρες που έχουν ανακάμψει πλήρως, με το κόστος να παραμένει σημαντικό για τους πολίτες. Σε αυτό το πλαίσιο είναι επίσης κρίσιμο να τονισθεί, ότι για τις περισσότερες από τις χώρες αυτές, η ανάκαμψη δεν έχει αποτυπωθεί ή αργεί να αποτυπωθεί σε όρους απασχόλησης κι ανάκαμψης μισθών, στοιχείο που μπορεί να φανεί και από τη σταθερή μείωση του μεριδίου των μισθών στο συνολικό εισόδημα (Roche et al., 2016). Ακόμα όμως και αν για μέρος του πληθυσμού οι συνθήκες είναι δυσμενέστερες σε σχέση με τις αντίστοιχες πριν την κρίση, τουλάχιστον παρατηρείται ανάκαμψη της εθνικής παραγωγής των χωρών αυτών.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, γίνεται σαφές, ότι η οικονομική κρίση στην ελληνική περίπτωση ήταν συνολικά η πλέον έντονη, διαρκής, και με τις σοβαρότερες επιπτώσεις. Συνοπτικά στην Ελλάδα, σε όρους εισοδήματος και κατανάλωσης παρατηρήθηκε μια σοβαρή συνεχής μείωση μεγάλης διάρκειας (Διάγραμμα 9), με τη σταθεροποίηση να επιτυγχάνεται μετά από αρκετά χρόνια, το 2016, αλλά όχι στα προ κρίσης επίπεδα, όπως έγινε σχεδόν σε όλες τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Πίνακας 2), αλλά στα επίπεδα του τέλους της δεκαετίας του '90.

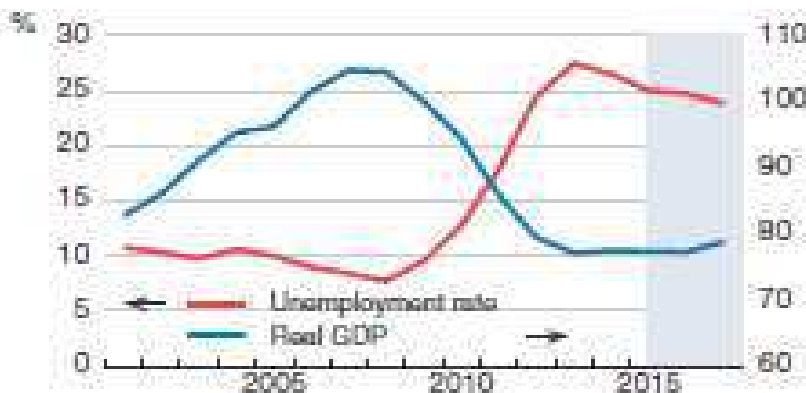
Αντίστοιχα, στο ύψος των επενδύσεων σημειώνεται μία επίσης σοβαρή ετήσια μείωση, η οποία σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος κυμάνθηκε από -23,4% το 2012 μέχρι -4,4% το 2014. Σταθεροποίηση επιτεύχθηκε το 2016, και μια ελαφρά αύξηση της τάξης του 1,5%, (ΤτΕ, 2015' 2017) με αποτέλεσμα να είναι απολύτως απαραίτητες οι ξένες άμεσες επενδύσεις για να καλύψουν το τέρσιο «επενδυτικό κενό» ή «επενδυτικό» έλλειμμα στη χώρα (PWC, 2017).

Όσον αφορά τις καταθέσεις, η σταθεροποίησή τους έχει επιτευχθεί πλέον σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα σε σχέση με αυτά προ κρίσης, ως συνέπεια της αβεβαιότητας που έχει δημιουργηθεί, της έλλειψης εμπιστοσύνης στο τραπεζικό σύστημα, αλλά και της χρησιμοποίησης των καταθέσεων για να διατηρηθεί κατά το δυνατόν το προ κρίσης επίπεδο κατανάλωσης. Είναι ενδεικτικό, ότι η πρώτη σοβαρή μείωση καταθέσεων παρατηρήθηκε μεταξύ 2009 και 2010, όπου σημειώθηκε μεταβολή της τάξης του -12,5%, ενώ η μείωση συνέχισε και τα επόμενα έτη (17% το 2011, 7% το

2012) για να επέλθει παροδικά μια σχετική σταθεροποίηση το 2013 και το 2014 (ΤτΕ, 2014), αλλά και μια ραγδαία επιδείνωση το 2015 της τάξης του 25,5% λόγω της πολιτικής αβεβαιότητας. Η σταθεροποίηση έρχεται το 2016-17 αλλά σε επίπεδα πολύ χαμηλότερα από αυτά που υπήρχαν προ της κρίσης (ΤτΕ, 2017).

Ως προς την ανεργία, η αύξηση είναι δραματική (Διάγραμμα 9), με το ποσοστό των ανέργων να σταθεροποιείται σε επίπεδο άνω του 20% το 2016 έναντι 7-8% επί του ενεργού πληθυσμού στην προ κρίση περίοδο, ξεπερνώντας ακόμη και αυτό της Ισπανίας.

Διάγραμμα 9: Εξέλιξη του ΑΕΠ (2009=100) και του ποσοστού ανεργίας στην Ελλάδα

Πηγή: OECD (2016).

Μετά από όλα αυτά, ποιες μπορεί να είναι οι προοπτικές για την ελληνική οικονομία; Υπάρχουν στοιχεία που επιτρέπουν –έστω συγκρατημένη– αισιοδοξία; Παρά την ύπαρξη πλήθους προτάσεων για την έξοδο από την κρίση και την ύφεση, π.χ. επενδύοντας στην έρευνα και την τεχνολογία (Μαραβέγιας, 2012β), ή ακόμη και με πιο ολιστικές προσεγγίσεις και προτάσεις στη βάση είτε της εξασφάλισης εσωτερικών προϋποθέσεων για μια βιώσιμη ανάπτυξη, είτε των επενδυτικών μέτρων άμεσης απόδοσης και του προσδιορισμού προτεραιοτήτων για την εθνική παραγωγή κ.λπ. (Βαληνάκης κ.α., 2014), μαγικές λύσεις δεν υπάρχουν.

Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη την υφιστάμενη κατάσταση, η απάντηση είναι αμφίβολη, καθώς όσο διατηρείται το έλλειμα εμπιστοσύνης στις μακροχρόνιες προοπτικές της ελληνικής οικονομίας, θα επιτείνεται και η διπλή έλλειψη επενδύσεων, δηλαδή τόσο από τους εγχώριους, όσο και από τους ξένους επενδυτές (Μαραβέγιας, 2012α, 2015).

Είναι προφανές ότι με αυτό τον τρόπο η ελληνική οικονομία θα αποκλίνει αντί να συγκλίνει με τους μέσους όρους της ΕΕ28. Συναγωνίζεται τις όμορες βαλ-

κανικές χώρες, στο επίπεδο των χαμηλών μισθών, οι οποίοι παρά τη μείωσή τους δεν φαίνεται να βοηθούν, όσο θα αναμενόταν, στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας και συνεπώς των εξαγωγών, καθώς μειώνεται η παραγωγικότητα της εργασίας, όπως προκύπτει από το Διάγραμμα 10. Μήπως έτσι η χώρα μας μοιάζει καταδικασμένη να παραμείνει σε ρόλο μιας σχετικά αδύναμης μετρίου μεγέθους περιφερειακής ευρωπαϊκής οικονομίας;

Διάγραμμα 10: Εξαγωγικές επιδόσεις και σχετικό εργατικό κόστος, Ελλάδα (2001=100), 2016

Πηγή: OECD (2016).

6. Οι προοπτικές της ελληνικής οικονομίας στο Ευρωπαϊκό πλαίσιο

Από τα παραπάνω, φαίνεται ότι στην Ελλάδα, ούτε οι οικονομικές συνθήκες, υπό την έννοια της παραγωγικότητας και των αμοιβών, ούτε το πολιτικό σύστημα, μέσω της συγκράτησης της μεγέθυνσης του Δημοσίου και της προώθησης των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, επέτρεψαν την αξιοποίηση των δυνητικών ωφελειών από την συμμετοχή τους στην Ευρωζώνη.

Τελικά, όλες σχεδόν οι χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας εντός Ευρωζώνης, που διακρίνονται από κοινά χαρακτηριστικά, όπως σχετικά ασθενείς παραγωγικές δυνατότητες, πολιτικά συστήματα που λειτουργούν με πελατειακού τύπου πρακτικές, σχετικά αναποτελεσματικές δημόσιες διοικήσεις και δημόσιο τομέα που καλύπτει σχετικά μεγάλο μέρος της εθνικής οικονομικής δραστηριότητας δεν μπόρεσαν να επωφεληθούν μέχρι σήμερα από τις δυνατότητες που προσφέρει η Ευρωζώνη και περιέπεσαν σε κρίση μεγαλύτερης ή μικρότερης έντασης (Μαραβέγιας & Κατοίκας, 2017).

Λαμβάνοντας υπόψη την ανάλυση που προηγήθηκε, κι αν θεωρήσουμε ως δεδομένο τον χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας, ως μιας περιφερειακής οικονομίας, χωρίς να έχει επιλύσει τα διαθρωτικά της προβλήματα, υπάρχει το ενδεχόμενο σε μια μελλοντική δυσμενή οικονομική συγκυρία να υποστεί εκ νέου μια ασύμμετρη κρίση με συνέπεια δοκιμαστούν και πάλι οι αντοχές της εντός του υφιστάμενου πλαισίου της Ευρωζώνης.

Συνεπώς, εκτός από την προσπάθεια προσαρμογής της χώρας μας στις υποχρεώσεις που συνεπάγεται η συμμετοχή στην Ευρωζώνη, προχωρώντας στις αλλαγές που έχουν επισημανθεί από διάφορους αναλυτές (βλ. ενδεικτικά Βαληνάκης κ.α., 2014), είναι απαραίτητο να σημειωθεί πρόοδος στην εξέλιξη της ΝΕ, τέτοια που να την καταστήσει μια πραγματική ΟΝΕ. Έτσι, το ευρωπαϊκό οικοδόμημα θα αποκτήσει τα απαραίτητα χαρακτηριστικά μιας δημοσιονομικής ένωσης -πιθανώς των πρόθυμων προς μια τέτοια κατεύθυνση- κρατών-μελών, υλοποιώντας ουσιαστικά μια βασική αρχή της διαφοροποιημένης ολοκλήρωσης.

Τόσο θεωρητικά, όσο και πρακτικά, και στο πλαίσιο της προσπάθειας αντιμετώπισης των ανισορροπιών της ευρωπαϊκής ΝΕ έχουν διατυπωθεί συγκεκριμένες προτάσεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται ως δύσκολα εφαρμόσιμες, τουλάχιστον στην παρούσα συγκυρία, λαμβάνοντας υπόψη την ισορροπία μεταξύ εθνικού και υπερεθνικού επιπέδου. Έχει ενδιαφέρον ότι τα μέτρα που προτάσσονται «θεραπεύουν» σε σημαντικό βαθμό ένα κομβικό σημείο κριτικής της ΟΝΕ, που δεν είναι άλλο από το ότι απέχει ακόμα σημαντικά από το να καταστεί μια δημοσιονομική ένωση. Οι προτάσεις αυτές εξυπηρετούν κυρίως το στόχο της προώθησης της πραγματικής οικονομικής ένωσης στο πλαίσιο της Ευρωζώνης (Gros, 2017; Sawyer, 2017).

Ένας από τους συχνότερα αναφερόμενους τρόπους για να γίνει αυτό είναι να εφαρμοσθεί το σύστημα που ισχύει σε ομοσπονδιακές χώρες και αφορά την ύπαρξη εισοδηματικής ανακατανομής μεταξύ περιφερειών και περιοχών με άμεσο τρόπο, κατά τα πρότυπα π.χ. της Γερμανίας (Finanzausgleich). Φυσικά κάτι τέτοιο θα συνεπαγόταν μια άνευ προηγουμένου αύξηση του κοινοτικού προϋπολογισμού και μεταφοράς πόρων από το εθνικό στο υπερεθνικό επίπεδο ή/και την εγκαθίδρυση ενός είδους Ευρωπαϊκής Δημοσιονομικής Αρχής και ως εκ τούτου κρίνεται ως μη ρεαλιστικό.

Προτάσεις που κατά καιρούς προβάλλονται, πάντα όμως με τον αντίστοιχο βαθμό ρεαλισμού, αφορούν: α) στην ενοποίηση της αγοράς ομολόγων για τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης, β) την εξάλειψη του μεταξύ τους ανταγωνισμού στη βάση της διαφοροποίησης της φορολογίας και άρα την προώθηση ενός είδους φορολογικής ένωσης και εναρμόνισης μεταξύ των κρατών μελών, γ) την απορρόφηση διαταραχών μέσω της ύπαρξης μιας πραγματικής ευρωπαϊκής αγοράς εργασίας, και βέβαια δ) την προώθηση της διαδικασίας ενοποίησης σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο, με την απόδοση βασικών πολιτικών αρμοδιοτήτων από το εθνικό επίπεδο στο υπερεθνικό (Πελαγίδης, 2012· Μαραβέγιας, 2015).

Μια προοπτική που εμφανίζει ένα ορισμένο περιθώριο υλοποίησης, αν και ο βαθμός εφαρμογής της διαφέρει σημαντικά μεταξύ θεωρίας και πράξης, αφορά την ενοποίηση του τραπεζικού τομέα. Μια ουσιαστική τέτοια ευρωπαϊκή παρέμβαση φαίνεται ότι θα μπορούσε να απαλείψει ή τουλάχιστον να περιορίσει τους τριγμούς που υφίσταται κατά καιρούς η Ευρωζώνη λόγω της λειτουργίας των εθνικών τραπεζικών συστημάτων.

Ως πυροσβεστικού χαρακτήρα μπορεί να θεωρηθεί και η προοπτική μετατροπής του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ESM) σε ένα Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ταμείο και της εξόδου της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) από τα προγράμματα διάσωσης της Ευρωζώνης, περίπτωση όμως που αφενός δεν είναι οίγουρο ότι θα αποφασιστεί/υλοποιηθεί και αφετέρου υπηρετεί οριακά την προοπτική της οικονομικής ένωσης. Η προοπτική αυτή παραμένει η πιο φιλική λύση για τα μεγάλα και οικονομικά ισχυρά κράτη μέλη που φέρουν το μεγαλύτερο βάρος των διασώσεων αλλά και των εισφορών στον κοινοτικό προϋπολογισμό.

Σε κάθε περίπτωση, η ανάγκη μετεξέλιξης της ΝΕ είναι πρωταρχικής σημασίας για την Ελλάδα. Η πρακτική των μέτρων διάσωσης της ελληνικής οικονομίας που ελήφθησαν την περίοδο 2010-2016 επιβλήθηκαν στη βάση του μόνου μηχανισμού προσαρμογής που ήταν δυνατός με την υπάρχουσα δομή της Ευρωζώνης και ο οποίος βασίζεται στη λειτουργία της αγοράς.¹ Για το λόγο αυτό είναι απαραίτητος ο εμπλουτισμός της αρχιτεκτονικής και λειτουργίας της Ευρωζώνης με άλλα, περισσότερο θεσμικά-πολιτικά στοιχεία.

Εξάλλου, η υπάρχουσα δομή της Ευρωζώνης αδυνατεί να οδηγήσει σε σύγκλιση τις «ανθίσεις» ή τις «καταρρεύσεις» των επί μέρους οικονομιών (booms-and-busts), με αποτέλεσμα να μπορεί να τις μεταφέρει από το εθνικό επίπεδο στο ευρωπαϊκό, ενώ ακόμα χειρότερα, υπάρχουσα ΝΕ ορισμού μπορεί να προκαλέσει ή να επιτείνει την πρόκληση φαινομένων αποσταθεροποίησης στις χώρες-μέλη.

Την ίδια ώρα, το σταθεροποιητικό στοιχείο μιας οικονομίας σε επερχόμενη κρίση, ο δανειστής τελευταίας προσφυγής, έπαψε να υφίσταται για τα κράτη μέλη της ΝΕ, καθώς η ΕΚΤ δεν παίζει ένα τέτοιο ρόλο. Έτσι, ενισχύθηκε και η ισχύς των χρηματοπιστωτικών αγορών που είναι σε θέση να καθορίζουν την οικονομική πολιτική των κρατών-μελών και να «εκμεταλλεύονται» τις χρηματοδοτικές τους ανάγκες σε περίοδο κρίσης.

Για να βελτιωθούν συνεπώς οι προοπτικές της ελληνικής οικονομίας εντός της Ευρωζώνης είναι απαραίτητη η ρεαλιστική αναθεώρηση της αρχιτεκτονικής της Ευρωζώνης, όπως αυτή που έχει προτείνει ο De Grauwe (2013), με τη μεταβολή του ρόλου της ΕΚΤ, ώστε να είναι πιο κοντά στο παλιό και γνωστό πρότυπο των εθνικών κεντρικών τραπεζών και κυρίως με την καθιέρωση άσκησης συμμετρικών δημοσιονομικών πολιτικών, πράγμα που συνεπάγεται την ένταξη δημοσιονομικών στοιχείων στη λειτουργία της Ευρωζώνης.

Έτσι, ένας βαθμός κοινοτικοποίησης της δημοσιονομικής πολιτικής θα επιτρέψει τη συνολικότερη ανάλυση των δεδομένων σε κάθε κράτος-μέλος και άρα την άσκηση πολιτικής με τρόπο που θα συνδυάζει τα απαιτούμενα μέτρα στον ευρωπαϊκό βορρά (πυρήνας της Ευρωζώνης) με τα απαιτούμενα μέτρα στον νότο (περιφέρεια της Ευρωζώνης), τα οποία θα είναι συμπληρωματικά μεταξύ τους, σε μια προοπτική να μετεξελιχθεί η Ευρωζώνη σε μια δημοσιονομική και τραπεζική ένωση.

7. Συμπεράσματα

Η ανάλυση που προηγήθηκε είχε ως σκοπό να αναλύσει ορισμένα από τα δεδομένα της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, και να θέσει δυο κεντρικά ερωτήματα.

Πρώτο, κατά πόσο η χώρα εξακολουθεί να βρίσκεται σε οικονομική κρίση, ως απόρροια του δημοσιονομικού εκτροχιασμού και των δομικών αδυναμιών της οικονομίας της ή έχει περιέλθει σε μια νέα κατάσταση ισορροπίας. Η νέα αυτή κατάσταση, η οποία την καθηλώνει στην περιφέρεια της ΕΕ, χαρακτηρίζεται από χαμηλότερα επίπεδα εισοδήματος, κατανάλωσης, επενδύσεων κι ανεπαρκή οικονομική μεγέθυνση, που αντιστοιχεί στις δυνατότητές της και στις δεσμεύσεις που απαιτεί το σημερινό πλαίσιο δομής και λειτουργίας της Ευρωζώνης.

Δεύτερο, κατά πόσο η χώρα θα μπορούσε να έχει μεγαλύτερες δυνατότητες και καλύτερες προοπτικές στο πλαίσιο μιας αναμορφωμένης Ευρωζώνης, αν δηλ. η νομισματική ένωση συμπληρωνόταν και από στοιχεία δημοσιονομικής ένωσης, εφόσον βεβαίως η χώρα μας πραγματοποιούσε τις απαραίτητες αλλαγές στο σύστημα πολιτικής και οικονομικής διακυβέρνησής της.

Προσπαθώντας να απαντήσουμε στο πρώτο ερώτημα, προχωρήσαμε στην εξέταση των δεδομένων και δείξαμε ότι πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες ανέκτησαν πλήρως το ΑΕΠ τους εντός 2-3 ετών, ξεπερνώντας σε σημαντικό βαθμό την κρίση, ενώ η ελληνική οικονομία χρειάστηκε 6-7 χρόνια για να σταθεροποιηθεί στο 80% του προ κρίσης ΑΕΠ της. Αυτό συνηγορεί στο ότι η ελληνική οικονομία φαίνεται να βρίσκεται σε ένα νέο σημείο ισορροπίας με σχετικά χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, οι οποίοι σε καμία περίπτωση δεν θα επαναφέρουν τη χώρα στην προ κρίσης «απατηλή» ευημερία της, τουλάχιστον πριν περάσουν πολλά χρόνια (Τζανάτος, 2016).

Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη ότι η οικονομία της Ελλάδας ανήκει *de facto* στην ευρωπαϊκή περιφέρεια, υποστηρίζουμε ότι με την υιοθέτηση του ευρώ, η χώρα απέτυχε να κάνει το άλμα προς την πραγματική σύγκλιση, προοπτική που θα ήταν εφικτή, αν είχε ακολουθήσει ένα διαφορετικό παραγωγικό και αναπτυξιακό πρότυπο και αν είχε προσαρμόσει την οικονομική της πολιτική στην πραγματικότητα της Ευρωζώνης.

Ως προς το δεύτερο ερώτημα, η ύπαρξη δημοσιονομικών αντισταθμίσεων, στο πλαίσιο μιας δημοσιονομικής ένωσης, ώστε να συγκροτηθεί μια πραγματική ΟΝΕ, (η οποία θα προβλέπει την άσκηση διαφοροποιημένων δημοσιονομικών πολιτικών στα κράτη μέλη, επιβάλλοντας ταυτόχρονα τη συμμετρία και τη συμπληρωματικότητα μεταξύ τους), θα μπορούσε να συμβάλλει στην αναπτυξιακή προοπτική της Ελλάδας. Κάτι τέτοιο, πάντως, αν και αναγκαίο, δεν είναι βέβαιο ότι θα συμφωνηθεί, καθώς οι «λύσεις» για την Ευρωζώνη υπόκεινται στην ισορροπία μεταξύ των οικονομικά συνετών και των πολιτικά αποδεκτών λύσεων (Pisani-Ferry, 2013).

Σημείωση

1. Σύμφωνα με τους Patterson και Amati (1998), οι μηχανισμοί προσαρμογής σε μια ΝΕ μπορεί να προέρχονται είτε από τη λειτουργία της αγοράς, είτε από θεσμικούς μηχανισμούς. Στην πρώτη περίπτωση η προσαρμογή απαιτεί την ευελιξία σε μισθούς και τιμές, τη κινητικότητα της εργασίας, της κινητικότητας του κεφαλαίου, καθώς και την ευελιξία στην αγορά εργασίας σε συνδυασμό με τον ρόλο των νέων τεχνολογιών. Από την άλλη πλευρά, οι θεσμικοί μηχανισμοί σχετίζονται –όπως έχει αναφερθεί ήδη– με αυτόματες μεταφορές πόρων στο πλαίσιο του δημοσιονομικού ομοσπονδισμού (fiscal federalism), ή / και τις επιλεκτικές μεταφορές πόρων μεταξύ διαφορετικών περιοχών, κρατών μελών κ.ο.κ.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Βαϊτσος Κ. (2011), 'Ελληνική και παγκόσμια οικονομική κρίση: Αναπτυξιακές διαστάσεις σε ένα διεθνές πλαίσιο αλληλεξάρτησης', στο Βλάχου Α., Θεοχαράκης Ν. και Μυλωνάκης Δ. (επιμ.), *Οικονομική κρίση και Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Βαϊτσος Κ. και Μισσός Β. (2013), *Η Νέα Οικονομική Γεωγραφία της Πελοποννήσου. Πραγματική Οικονομία και Ανάπτυξη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Βαληνάκης Γ., Καζάκας Π. και Μαραβέγιας Ν. (2014), *Η έξοδος από την κρίση. Εφαρμόσιμες εναλλακτικές προτάσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Γεωργακόπουλος Θ. και Χρήστου Γ. (1992), *Μαθήματα θεωρίας της οικονομικής ενοποίησης*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.
- Γιαννίτσης Τ. (2008), 'Τα επιτυχημένα αναπτυξιακά μοντέλα: Οι κρίσιμες διαφορές με την ελληνική αναπτυξιακή πολιτική', στο Γιαννίτσης Τ. (επιμ.), *Σε αναζήτηση ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Γιαννακόπουλος Ν. (1994), *Μαθήματα καθαρής θεωρίας του διεθνούς εμπορίου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη
- De Grauwe P. (1994), *The Economics of Monetary Integration*. Oxford: Oxford University Press.

- De Grauwe P. (edit.) (2001), *The political economy of monetary union*. The international library of critical writings in economics series. Cheltenham: Edward Elgar.
- De Grauwe P. (2013), Design failures in the Eurozone: Can they be fixed?, *LSE 'Europe in Question' Discussion Paper Series*, LEQS Paper No. 57/2013.
- Frankel J. and Rose A. (1996), 'The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria', *NBER Working Paper* No. 5700.
- Gros D. (2017), 'The Commission's views on strengthening the Euro area: Barking up the wrong tree?', *CEPS Commentary*, διαθέσιμο στο <https://www.ceps.eu/publications/commissions-views-strengthening-euro-area-barking-wrong-tree>
- Θεοδωρόπουλος Σ. (2001), *Εξελιξεις και προοπτικές της ευρωπαϊκής οικονομικής ολοκλήρωσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.
- Ιγνατίου Μ. (2015), *Τρόικα. Ο δρόμος προς την καταστροφή*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ, (2015), *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Jovanovic M. (2002), *International economic integration. Limits and prospects*. Abingdon: Routledge.
- Κατοῦλη Α. και Ψαλιδόπουλος Μ. (2014), 'Εισαγωγή στη μακροοικονομική ανάλυση', διαθέσιμο στο <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ECON316/%CE%94%CE%99%CE%91%CE%9B%CE%95%CE%9E%CE%95%CE%99%CE%A3/%CE%9C%CE%91%CE%9A%CE%A1%CE%9F%20%CE%95NOTHTA%20No%201%2012-10-2014.pdf>
- Kiander J. (2009), 'The great depression of Finland 1990-1993: causes and consequences'. *Presentation at the European Parliament*, 16 December 2009.
- Kiander J. and Vartia P. (1996), 'The great depression of the 1990s in Finland', *Finnish Economic Papers*, 9(1): 72-88.
- Κορρές Γ., Κότιος Α. και Λιαργκόβας Π. (2010), *Οικονομική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλης.
- Krugman P. and Obstfeld M. (2003), *International economics: Theory and policy*. Boston: Pearson Education, Inc.
- Μαραβέγιας Ν. (2008), 'Οι εξελίξεις στην ύπαιθρο και η ανάγκη μιας νέας αναπτυξιακής στρατηγικής', στο Γιαννίτσης Τ. (επιμ.), *Σε αναζήτηση ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Μαραβέγιας Ν. (2012α), *Εκατό κομμάτια της κρίσης. Στην Ελλάδα, στην Ευρώπη, στον κόσμο*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Μαραβέγιας Ν. (επιμ.) (2012β), *Έξοδος από την κρίση. Η συμβολή της έρευνας και τεχνολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Μαραβέγιας Ν. (2015), *Η υπόσχεση... της ανάπτυξης. 100 κείμενα προβληματισμού*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

- Μαραβέγιας Ν. και Ανδρέου Γ. (2006), 'Η ελληνική οικονομία στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης', στο Μαραβέγιας Ν. και Σακελλαρόπουλος Θ. (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελλάδα. Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτικές*, Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.
- Μαραβέγιας Ν. και Κατοίκας Δ. (2017), 'Η Κρίση στον Ευρωπαϊκό Νότο και οι Ατέλειες της Ευρωζώνης: Η Περίπτωση της Ελλάδας', στο Κόντης Α. και Βέρνυ Σ. (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση* Τμηματικός Τόμος Π. Ιωακειμίδη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- OECD, (2016), *OECD Economic Surveys: Greece 2016*. Paris: OECD Publishing.
- Πελαγίδης Θ. (2012), 'Ευρωπαϊκή οικονομική και νομοματική ολοκλήρωση σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης', στο Μαραβέγιας Ν. και Τσινιολιζέλης Μ. (επιμ.), *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση. Οργάνωση και πολιτικές: 50 χρόνια*. Αθήνα: Εκδόσεις Θερμείο.
- Patterson B. and Amati S. (1998), 'Adjustment to asymmetric shocks', *European Parliament, Economic Affairs Series, Directorate-General for Research Working Paper*, ECON 104, 09-98.
- Petrakis P., Kostis P. and Valsamis D. (2013), *European economics and politics in the midst of the crisis. From the outbreak of the crisis to the fragmented European Federation*. London: Springer.
- Pisani-Ferry J. (2013), 'The politics of moral hazard', Brugel blog post, <http://bruegel.org/2013/03/the-politics-of-moral-hazard/>
- PWC (2017), 'Από την ύφεση στην αναμικτή ανάπτυξη', <https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/investments-greece.pdf>
- Πουρναράκης Ε. (1996), *Διεθνής οικονομική. Μια εισαγωγική προσέγγιση*. Αθήνα: Πουρναράκης Ευθύμιος.
- Roche W., O'Connell P. and Prothero A. (eds.) (2016), *Austerity and recovery in Ireland. Europe's poster child and the great recession*. Oxford: Oxford University Press.
- Sawyer M. (2017), *Can the Euro be saved?* Cambridge: Polity.
- Τζανάτος Ζ. (2016), *Η Ελλάδα των Μνημονίων. Οι αριθμοί, το πρόγραμμα και η διεθνής εμπειρία από το 1980*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- ΤτΕ (2014), 'Στατιστικό Δελτίο Οικονομικής Συγκυρίας', Τράπεζας της Ελλάδος, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2014, Τεύχος 159.
- ΤτΕ (2015), 'Στατιστικό Δελτίο Οικονομικής Συγκυρίας', Τράπεζας της Ελλάδος, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2015, Τεύχος 165.
- ΤτΕ (2017), 'Στατιστικό Δελτίο Οικονομικής Συγκυρίας', Τράπεζας της Ελλάδος, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2017, Τεύχος 177.
- Χριστοδουλάκης Ν. (2012), *Οικονομικές θεωρίες και κρίσεις. Ο ιστορικός κύκλος ορθολογισμού και απειροσκεψίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.